HAJVIY VA FANTASTIK ASARLARDA KISHI NOMLARINING LINGVOPOETIK VOSITA SIFATIDAGI O‘RNI

Erqulova E’zozaxon Shokir qizi
@toxtaboyevaezozaxon@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada hajviy va fantastik asarlarda kishi nomlarining lingvopoetik vosita sifatidagi o‘rni, ularning badiiy-estetik xususiyatlari hamda obraz yaratishdagi ahamiyati yoritiladi. Kishi nomlarining qahramon xarakterini ochish, muallif munosabatini ifodalash, kulgi va kinoya hosil qilish, shuningdek, fantastik olamning o‘ziga xosligini namoyon etishdagi vazifalari tahlil qilinadi. Shuningdek, badiiy asarlarda antroponimlarning semantik, uslubiy va pragmatik xususiyatlari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: antroponim, kishi nomlari, lingvopoetika, hajviy asar, fantastik asar, badiiy obraz, kinoya.

Kirish

Til inson tafakkuri, madaniyati va badiiy ijodining asosiy ifoda vositasidir. Badiiy adabiyotda til birliklari nafaqat axborot yetkazish, balki estetik ta’sir ko‘rsatish, obraz yaratish va muallifning g‘oyaviy maqsadini ifodalash vazifalarini ham bajaradi. Ana shunday til birliklaridan biri kishi nomlari, ya’ni antroponimlardir. Antroponimlar insonlarni nomlash bilan birga, badiiy matnda qahramonning xarakteri, ijtimoiy mavqei, tashqi ko‘rinishi yoki muallifning unga bo‘lgan munosabatini ifodalashga xizmat qilishi mumkin. Hajviy va fantastik asarlarda kishi nomlarining qo‘llanilishi alohida ahamiyat kasb etadi. Hajviy asarlarda nomlar orqali qahramonning salbiy xususiyatlari fosh qilinishi, kulgi va kinoya yuzaga keltirilishi mumkin. Fantastik asarlarda esa kishi nomlari g‘ayrioddiy qahramonlarni tanitish, o‘zgacha olam yaratish va asarning badiiy muhitini shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi.

Lingvopoetika badiiy matnda til birliklarining estetik vazifalarini, obrazlilikni yuzaga keltirish usullarini va ularning badiiy mazmun bilan aloqasini o‘rganadi. Shu nuqtayi nazardan, kishi nomlarini lingvopoetik jihatdan tahlil qilish ularning oddiy nomlash vazifasidan tashqari qanday ma’no va ta’sir hosil qilishini aniqlash imkonini beradi.

Mazkur maqolaning maqsadi hajviy va fantastik asarlarda kishi nomlarining lingvopoetik xususiyatlarini ochib berish, ularning badiiy obraz yaratishdagi vazifalarini tahlil qilish hamda estetik ta’sirini yoritishdan iborat.

Asosiy qism

Kishi nomlari tilshunoslikda antroponimlar deb yuritiladi. Ular shaxsning ismi, familiyasi, taxallusi va laqablarini o‘z ichiga oladi. Kundalik muloqotda

antroponimlar asosan insonni boshqalardan farqlash uchun ishlatilsa, badiiy adabiyotda ular qo‘shimcha ma’no qatlamlariga ega bo‘lishi mumkin. Yozuvchi qahramon uchun tanlagan nom orqali uning xarakteriga ishora qiladi, asarning g‘oyaviy yo‘nalishini belgilaydi yoki o‘quvchida muayyan munosabat uyg‘otadi.

Kishi nomlarining lingvopoetik xususiyati, avvalo, ularning matn ichidagi ma’nosi va uslubiy vazifasida namoyon bo‘ladi. Ayrim nomlar o‘zining lug‘aviy ma’nosi bilan qahramon xarakteriga mos kelsa, boshqalari kinoya yoki qarama-qarshilikni yuzaga keltiradi. Masalan, o‘zini juda aqlli ko‘rsatadigan, lekin doimo xatoga yo‘l qo‘yadigan qahramonga maqtov ma’nosini anglatuvchi nom berilishi hajviy ta’sirni kuchaytirishi mumkin. Bunday usul orqali yozuvchi qahramonning asl mohiyatini uning nomi va xatti-harakati o‘rtasidagi ziddiyat orqali ochib beradi.

Hajviy asarlarda antroponimlar kulgi yaratishning muhim vositalaridan biri hisoblanadi. Hajvning asosiy maqsadi jamiyatdagi kamchiliklar, inson xarakteridagi salbiy jihatlar va turli ijtimoiy muammolarni fosh etishdan iborat. Kishi nomlari esa bu jarayonda qahramonning maqtanchoqligi, xasisligi, manmanligi, nodonligi yoki soxtakorligini ko‘rsatishga yordam beradi. Ayniqsa, ma’noli laqablar, kinoyaviy nomlar va noodatiy nomlash shakllari orqali obrazning kulgili jihatlari kuchaytiriladi. O‘zbek hajviy adabiyotida Abdulla Qahhor, Said Ahmad va G‘afur G‘ulom ijodida inson xarakteri hamda jamiyatdagi illatlarni ochib berishga qaratilgan badiiy usullar muhim o‘rin tutadi. Ularning hajviy ruhdagi asarlarini tahlil qilishda qahramonlarning nomlanishi, murojaat shakllari va laqablarining matndagi vazifasiga e’tibor qaratish mumkin. Bunda har bir ismni avtomatik ravishda ramziy yoki kinoyaviy deb baholash to‘g‘ri emas. Uning lingvopoetik vazifasi asar konteksti, qahramon xatti-harakati va muallifning tasvir usuli asosida aniqlanadi.

Hajviy asarlarda kishi nomlari orqali yuzaga keladigan kulgi bir necha ko‘rinishda namoyon bo‘ladi. Birinchisi, nom va xarakter o‘rtasidagi nomuvofiqlik asosida yuzaga keladigan kulgidir. Ikkinchisi, laqab orqali qahramonning biror kamchiligini ta’kidlashdir. Uchinchisi, nomning tovush tarkibi yoki noodatiy shakli orqali komik ta’sir hosil qilishdir. To‘rtinchisi esa qahramonning o‘zini qanday atashi bilan boshqalar uni qanday baholashi o‘rtasidagi farq orqali yuzaga keladi. Ushbu usullar hajviy obrazning ta’sirchanligini oshiradi.

Fantastik asarlarda kishi nomlarining vazifasi biroz boshqacha xususiyat kasb etadi. Bunday asarlarda yozuvchi real hayotda mavjud bo‘lmagan olam, g‘ayrioddiy mavjudotlar, kelajak jamiyati yoki muqobil voqelikni tasvirlashi mumkin. Shu sababli qahramon nomlari ham asarning o‘ziga xos olamiga mos

ravishda tanlanadi. Noodatiy tovush birikmalari, yangi yasalgan nomlar va ramziy ma’noga ega antroponimlar fantastik muhitni yaratishda ishtirok etadi.

Fantastik asarlarda nomlar qahramonning kelib chiqishi, vazifasi, kuchi yoki boshqa obrazlardan farqli xususiyatlarini anglatishi mumkin. Masalan, xayoliy sayyora hukmdori, sun’iy intellekt yoki g‘ayritabiiy kuchga ega qahramon uchun muallif tomonidan yaratilgan nom o‘quvchida yangilik va sirli muhit taassurotini uyg‘otadi. Bunday nomlar asarning ichki qoidalari bilan uyg‘unlashganda, fantastik olamning ishonarliligini oshiradi.

Fantastik adabiyotda kishi nomlarining ramziy vazifasi ham muhimdir. Ayrim nomlar qahramonning taqdiri, maqsadi yoki asardagi o‘rniga ishora qilishi mumkin. Masalan, yorug‘lik, zulmat, vaqt, kuch yoki bilim tushunchalari bilan bog‘liq nomlar obrazning ramziy mazmunini kuchaytiradi. Biroq bunday ma’nolar har doim ham nomning lug‘aviy ma’nosidan kelib chiqavermaydi; ular asar voqealari, obrazlar tizimi va muallifning badiiy niyati orqali shakllanadi.

Fantastik asarlarda esa kishi nomlarini yaratish jarayoni yozuvchidan katta ijodiy mahorat talab etadi. Chunki bunday asarlarda real hayotda mavjud bo‘lmagan qahramonlar, xalqlar, sayyoralar va jamiyatlar tasvirlanishi mumkin. Yozuvchi ana shu olamning o‘ziga xosligini ko‘rsatish uchun yangi nomlar, noodatiy tovush birikmalari va ramziy ma’noga ega antroponimlardan foydalanadi. Bunday nomlar asarning umumiy uslubiga mos kelganda, o‘quvchida fantastik voqelik haqida yaxlit tasavvur shakllanadi.

Fantastik asarlardagi antroponimlar qahramonning g‘ayrioddiy xususiyatlarini ifodalash bilan birga, uning boshqa obrazlardan farqini ham ta’kidlaydi. Masalan, muallif tomonidan yaratilgan sun’iy intellekt, boshqa sayyoradan kelgan mavjudot yoki kelajak jamiyatining vakili uchun tanlangan nom o‘quvchida yangilik va sirli muhit taassurotini uyg‘otishi mumkin. Bunda nomning tovush tuzilishi, takrorlanishi va boshqa xayoliy nomlar bilan uyg‘unligi muhim ahamiyatga ega. Agar barcha nomlar bir xil badiiy tizimga mos ravishda shakllantirilsa, fantastik olam yanada izchil va ishonarli ko‘rinadi.

Fantastik asarlarda antroponimlarning ramziy xususiyati ham keng namoyon bo‘ladi. Ayrim qahramonlarning nomlari yorug‘lik, zulmat, vaqt, kuch, bilim yoki erkinlik kabi tushunchalar bilan bog‘lanishi mumkin. Bunday nomlar qahramonning maqsadi va asardagi vazifasini anglashga yordam beradi. Shu bilan birga, ramziy ma’no har doim ham ismning bevosita lug‘aviy ma’nosidan kelib chiqmaydi. Ba’zan u qahramonning boshidan kechirgan voqealari, boshqa personajlar bilan munosabatlari va asar yakunida yuzaga keladigan badiiy xulosalar orqali shakllanadi.

Kishi nomlarining lingvopoetik tahlilida fonetik xususiyatlar ham e’tiborga olinadi. Nom tarkibidagi tovushlarning takrorlanishi, talaffuzning yengil yoki murakkabligi hamda ohangdorlik uning o‘quvchi tomonidan qabul qilinishiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Hajviy asarlarda noodatiy yoki ohang jihatidan kulgili taassurot uyg‘otuvchi nomlar komik vaziyatni kuchaytirishi ehtimol. Fantastik asarlarda esa o‘ziga xos tovush tuzilishiga ega nomlar begona yoki sirli olam taassurotini yaratishga yordam beradi. Biroq bunday ta’sir har bir matnda alohida tahlil asosida aniqlanishi kerak. Antroponimlarning yana bir muhim xususiyati ularning boshqa badiiy vositalar bilan birgalikda qo‘llanishidir. Kinoya, mubolag‘a, qarama-qarshilik, ramz va o‘xshatish kabi vositalar kishi nomlarining ta’sirchanligini oshirishi mumkin. Masalan, o‘zini buyuk inson deb hisoblaydigan, ammo amalda oddiy vazifalarni ham bajara olmaydigan qahramonning nomi bilan uning xatti-harakati o‘rtasidagi ziddiyat hajviy mazmunni kuchaytiradi. Fantastik asarlarda esa nomning ramziy ma’nosi voqealar rivoji va obrazning o‘zgarishi bilan bog‘lanib, asarning g‘oyaviy mazmunini chuqurlashtiradi. O‘zbek adabiyotida hajviy obrazlarni yaratish an’anasi xalq og‘zaki ijodi, latifa va satirik hikoyalar bilan ham chambarchas bog‘liq. Xalq latifalaridagi ayrim qahramonlar nomi vaqt o‘tishi bilan muayyan xarakter belgilarini ifodalovchi madaniy timsolga aylangan. Bunday nomlar orqali xalq donishmandligi, kulgi madaniyati va ijtimoiy munosabatlarga bo‘lgan qarashlar namoyon bo‘ladi. Yozma adabiyotda esa ushbu an’analar muallifning individual uslubi bilan uyg‘unlashib, yangi badiiy ma’no kasb etishi mumkin.

Hajviy va fantastik asarlardagi kishi nomlarini qiyosiy o‘rganish ularning o‘xshash va farqli jihatlarini aniqlash imkonini beradi. Har ikki janrda ham nomlar qahramonning individual xususiyatlarini ko‘rsatadi, obrazlar tizimini shakllantiradi va o‘quvchining asarni qabul qilishiga ta’sir qiladi. Biroq hajviy asarlarda nomlar ko‘proq kulgi, tanqid va kinoyani yuzaga chiqarishga yo‘naltirilsa, fantastik asarlarda ular xayoliy olamni yaratish, noodatiy obrazlarni farqlash va ramziy mazmunni ifodalashga xizmat qiladi. Shu jihatdan antroponimlar badiiy janrning o‘ziga xos xususiyatlarini namoyon etuvchi muhim lingvopoetik vosita hisoblanadi.

Umuman olganda, kishi nomlarining badiiy matndagi vazifasi ularning shakli va ma’nosi bilangina belgilanmaydi. Nomning qahramon xarakteri, voqealar rivoji, muallif munosabati va asarning umumiy g‘oyasi bilan aloqasi uning lingvopoetik qiymatini belgilaydi. Shuning uchun hajviy va fantastik asarlarni o‘rganishda antroponimlarni semantik, fonetik, uslubiy va pragmatik jihatlardan tahlil qilish maqsadga muvofiqdir. Bunday yondashuv badiiy matnning mazmuniy qatlamlarini chuqurroq anglashga hamda yozuvchining nom yaratish mahoratini ochib berishga yordam beradi.

Kishi nomlarini lingvopoetik jihatdan o‘rganishda ularning semantik, fonetik va uslubiy xususiyatlarini birgalikda tahlil qilish zarur. Semantik tahlil nomning ma’nosi va obraz bilan aloqasini ochib bersa, fonetik tahlil uning tovush jihatidan qanday taassurot uyg‘otishini aniqlashga yordam beradi. Uslubiy tahlil esa nomning kinoya, yumor, ramziylik yoki boshqa badiiy vositalar bilan munosabatini ko‘rsatadi. Shuningdek, nomning matn davomida takrorlanishi, boshqa qahramonlar nutqida ishlatilishi va unga nisbatan bildirilgan munosabat ham tahlil uchun muhimdir.

Shunday qilib, hajviy va fantastik asarlarda antroponimlarning badiiy imkoniyatlari keng bo‘lib, ular muallifning individual uslubi va asarning janriy xususiyatlari bilan uzviy bog‘liqdir. Kishi nomlarini chuqur tahlil qilish badiiy matnning yashirin ma’nolarini anglash, qahramonlar xarakterini to‘liqroq tushunish va yozuvchining estetik maqsadini aniqlash imkonini beradi.

Xulosa

Hajviy va fantastik asarlarda kishi nomlari muhim lingvopoetik vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Ular qahramonlarni nomlash bilan birga, obrazning xarakterini ochish, muallif munosabatini ifodalash, badiiy muhitni shakllantirish va o‘quvchiga estetik ta’sir ko‘rsatish vazifalarini bajaradi. Hajviy asarlarda antroponimlar ko‘pincha kinoya, yumor va satira vositasida inson xarakteridagi kamchiliklarni ochib berishga xizmat qiladi. Fantastik asarlarda esa noodatiy va ramziy nomlar xayoliy olamni yaratish, qahramonlarning o‘ziga xosligini ko‘rsatish va asarning badiiy yaxlitligini ta’minlashda muhim o‘rin tutadi.

Kishi nomlarining lingvopoetik xususiyatlarini o‘rganish ularning semantik mazmuni, tovush tarkibi, matndagi qo‘llanishi va badiiy vazifalarini birgalikda tahlil qilishni talab etadi. Nomlarning haqiqiy badiiy qiymati ularning asar mazmuni va qahramonlar xarakteri bilan qanday bog‘langanida namoyon bo‘ladi.

Xulosa qilib aytganda, hajviy va fantastik asarlardagi kishi nomlari badiiy tilning obrazlilik va ta’sirchanlik imkoniyatlarini kengaytiruvchi muhim vositalardan biridir. Ularni lingvopoetik jihatdan tadqiq etish o‘zbek adabiyotidagi badiiy nomlash usullarini chuqurroq anglash va yozuvchilarning individual uslubini o‘rganishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Begmatov E. O‘zbek ismlari ma’nosi. — Toshkent.
2. Qilichev E. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. — Buxoro.
3. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. — Toshkent: Fan.
4. Qahhor A. Anor. — Toshkent.

5. G‘ulomov A., Asqarova M. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. — Toshkent: O‘qituvchi.
6. Yo‘ldoshev M. Badiiy matn lingvopoetikasi. — Toshkent.